

Het voedsel van de Klapekster *Lanius excubitor* in Boswachterij Hooghalen

WILLEM VAN MANEN

Inleiding

Tijdens een punt-transsect-telling op 28 december 1988 werd op het Grootte Zand in boswachterij Hooghalen een Klapekster gesignaleerd.

Deze waarneming gaf aanleiding tot het zoeken naar braakballetjes, die tot grote verwondering van de auteur in ruime mate onder vrijstaande Grove dennen waren te vinden. Aangemoedigd door dit succes werden ook de overige, voor Klapeksters geschikte terreinen in de boswachterij afgestruind waarbij nog twee andere klapeksterterritoria werden ontdekt.

In betrekkelijk weinig tijd konden deze territoria grondig worden afgezocht op braakballen. Mede daarom werd besloten om het voedsel van de Klapeksters maandelijks te volgen.

Op het Hingsteveen en in vak 116 van boswachterij Hooghalen waren op 28 maart nog twee Klapeksters aanwezig, op het Hingsteveen hingen toen zes hagedissen opgespiet in bomen. Op 30 maart waren beide Klapeksters verdwenen, inclusief alle hagedissen.

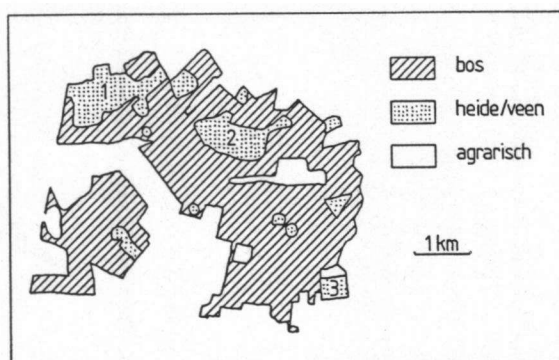
Over het voedsel van de "wachtende slager" (vert. lat.) is, zeker in Drenthe, weinig bekend.

Gebied

Boswachterij Hooghalen bestaat voornamelijk uit productie-naaldbos, niet ouder dan 50 jaar. De meest voorkomende boomsoorten zijn Lariks en Fijnspar. Enkele delen als het Grootte Zand en het Zwiggelerveld worden gevormd door oudere stuifzandbebossing met voornamelijk Grove den. De vele vennetjes fleuren dit tamelijk monotone geheel wat op. De grotere heide- en veenrestanten, essentieel voor de Klapeksters, worden hieronder nader beschreven. De ligging van deze terreinen is weergegeven in figuur 1.

Het Grootte Zand is een droog, golvend terrein met een oppervlakte van circa 70 ha. Het is schaars begroeid met Bochtige Smele, Kraaiheide, Pijpestrootje, Dop- en Struikheide. Hier en daar staan solitaire Grove dennen, Eiken en Berken. Het terrein wordt begraasd door schapen en is aan drie zijden begrensd door grovedenne- eikebos, alleen de noordrand grenst aan agrarisch cultuurland.

Het Hingsteveen is een 75 ha. groot, plaatselijk nogal nat terrein met een tweetal vennetjes. De drogere delen zijn begroeid met lage Struikheide en Bochtige Smele, de natte delen vooral met Pijpestrootje. Rond de vennetjes staan enkele Berken. Het terrein wordt begraasd door koeien. Het is omsloten door productiebos van voornamelijk Lariks en Fijnspar.

Figuur 1. Ligging van Klapeksterterritoria in boswachterij Hooghalen in de winter 1988/89.

- 1 - Grootte Zand
- 2 - Hingsteveen
- 3 - vak 116

De kern van vak 116 bestaat uit een plaatselijk geaccidenteerd terrein, voorzien van een drietal vennetjes. Dit deel is begroeid met Pijpestrootje, plaatselijk met korte Struikheide; rond de vennetjes staat veel Pitrus. De kern wordt geflankeerd door twee stroken extensief beheerd grasland. Verspreid over het gebied staan solitaire Berken, er is een klein bosje, voornamelijk bestaand uit Wilgen en er staat een wilgerijtje. Dit geheel van circa 50 ha wordt begraasd door koeien. Het wordt aan twee zijden begrensd door productiebos van Lariks en Fijnspar, de overige twee zijden grenzen aan agrarisch cultuurland.

Werkwijze

Vanaf december 1988 werden aan het eind van iedere maand de klapeksterterritoria systematisch afgezocht naar braakballetjes, plukresten en opgespietste prooien. Vrijstaande bomen, struiken, staketsels en vooral de bodem daaronder werden afgespeurd. Bosranden werden niet afgelopen omdat de Klapeksters hierin nauwelijks werden waargenomen en omdat het enorme aanbod van zitplaatsen in een bosrand de vindkans van braakballen minimaliseert.

Per braakbal werd het minimum aantal prooien bepaald: muizen en hagedissen op basis van schedelonderdelen, vogels en insecten ook op basis van bijvoorbeeld poten, veren of dekschilden. Uit elkaar gevallen braakballen (losse resten) werden als één braakbal behandeld.

Van opgespietste prooien werd de opspiets-hoogte genoteerd.

Klapeksters bezetten vanaf oktober de winterterritoria (SOVON 1987). Omdat het onderzoek pas eind december startte, zijn de eind december verzamelde prooien betiteld als november/december-prooien.

Resultaten

De braakballen zijn, inherent aan de grootte van de predator, klein van stuk. De afmeting van 43, eind december verzamelde braakballen staat vermeld in tabel 1.

Tabel 1. Afmetingen van 43 klapeksterbraakballen

	gem	stdev	min	max
lengte	28,2	6,3	17	53
breedte	12,4	1,3	11	18
dikte	10,8	1,0	9	13

Het uiterlijk van de braakballen wordt sterk bepaald door de inhoud. Insectepantsers, veren en muizehaar zijn als zodanig herkenbaar. Braakballen met hagedis erin worden gekenmerkt door opeengepakte, geelbruine, mica-achtige schilfertjes.

In totaal werden 373 prooien vastgesteld. Ze worden hieronder per soortgroep behandeld, waarbij wordt ingegaan op de verschillen in prooikeuze in de drie territoria en op de veranderingen in de loop van het seizoen.

De basisgegevens zijn weergegeven in de tabellen 2 en 3.

Tabel 2. Het voedsel van de Klapekster in drie territoria in boswachterij Hooghalen over de periode november 1988 - maart 1989.

	Groote Zand		Hingstev.		vak 116		totaal	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Bospitsmuis	1	0,6	7	9,2	1	0,8	9	2,4
Dwergspitsmuis	4	2,4	5	6,6	-	-	9	2,4
Veldmuis	57	33,4	6	7,9	35	27,6	98	26,2
Aardmuis	9	5,3	6	7,9	1	0,8	16	4,2
Dwergmuis	3	1,8	6	7,9	-	-	9	2,4
Bosmuis	-	-	-	-	1	0,8	1	0,3
vogel	4	2,4	-	-	1	0,8	5	1,6
hagedis	11	6,5	24	31,6	10	7,9	45	12,1
insekt	81	47,6	22	28,9	78	61,3	181	48,5
totaal	170		76		127		373	

Tabel 3. Het voedsel van de Klapekster in boswachterij Hooghalen per maand in de winter 1988/89.

	nov/dec		jan		feb		mrt	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Bospitsmuis	4	4,9	2	3,5	1	1,2	2	2,3
Dwergspitsmuis	4	4,9	-	-	3	3,6	2	1,3
Veldmuis	21	25,9	17	29,8	32	38,6	28	18,4
Aardmuis	10	12,3	2	3,5	2	2,4	2	1,3
Dwergmuis	6	7,4	2	3,5	1	1,2	-	-
Bosmuis	-	-	1	1,8	-	-	-	-
vogel	3	3,7	1	1,8	-	-	1	0,7
hagedis	-	-	-	-	2	2,4	43	28,3
insekt	33	0,7	32	56,1	42	50,6	74	48,7
totaal	81		57		83		152	

Spitsmuizen

De twee aangetroffen soorten, de Bospitsmuis *Sorex araneus* en de Dwergspitsmuis *Sorex minutus* werden evenveel en in bescheiden mate aangetroffen. Alleen op het Hingstevveen in de maanden november/december speelden spitsmuizen een rol van betekenis (31% bij n=16). In de loop van de winter werden minder spitsmuizen in het voedsel van de Klapeksters aangetroffen.

Woelmuizen

Behalve op het Hingstevveen waren woelmuizen steeds sterk vertegenwoordigd in het dieet van de Klapeksters. Van de twee soorten, de Veldmuis *Microtus arvalis* en de Aardmuis *Microtus agrestis*, werd de Veldmuis veruit het meest frequent als prooi aangetroffen. In de loop van de winter bleef het aandeel woelmuizen vrijwel gelijk, alleen de maand maart geeft een scherpe daling te zien. Opmerkelijk was de vondst van een viertal woelmuizemagen onder een slachtplaats op 27 januari.

Dwergmuis

De Dwergmuis *Micromys minutus* toont vrijwel hetzelfde beeld als de spitsmuizen. Ze werden het meest gevangen in november/december op het Hingsteveen.

Bosmuis

Deze, ook in pijpestrootje-vegetaties, algemene soort (Quist & Smaal 1991) werd slechts éénmaal als prooi geconstateerd.

Vogels

Ook vogels speelden een bescheiden rol in het Klapekstervoedsel. Van de vijf exemplaren konden er twee als mezen, vermoedelijk Zwarte- *Parus ater* of Pimpelmezen *Parus caeruleus* en één als Rietgors *Emberiza schoeniclus* worden gedetermineerd. Van de overige twee werden slechts botjes zonder herkenbare veerresten of schedels in braakballen aangetroffen.

Hagedissen

Vermoedelijk hebben alle hagedis-prooien betrekking op de Levendbarende Hagedis *Lacerta vivipara*. De andere mogelijkheden, de Hazelworm *Anguis fragilis* en de Zandhagedis *Lacerta agilis* zijn nog nooit in boswachterij Hooghalen waargenomen (Provincie Drenthe 1987), terwijl alle onder bomen of opgespietst gevonden exemplaren Levendbarende Hagedissen betroffen.

Al in februari verschenen de eerste hagedissen in het voedsel, wat waarschijnlijk verband houdt met de enkele bijzonder warme dagen in deze maand. Maart was ook aan de warme kant en het aandeel hagedissen steeg tot 28% ; op het Hingsteveen zelfs tot 64% (n=36).

Hagedissen werden als enige prooi opgespietst aangetroffen. Steeds werd hiervoor een afgebroken takje gebruikt. Vier exemplaren die onder boompjes werden gevonden waren gezien hun verwondingen ook opgespietst geweest. De overige hingen respectievelijk op 1,5 m (3x), 2 m en 3,5 m (2x). Macaber detail was, dat de helft van deze dieren nog in leven was. Dit was te merken aan knipperende oogjes en af en toe een ander bewegend lichaamsdeel.

Insekten

Op twee Loopkevers na hadden alle insecten betrekking op Mestkevers, waarbij het gros Driedoornmestkevers betrof.

Voor wat betreft de aantallen vormden de mestkevers het grootste aandeel van het

voedsel van de Klapeksters. Daarbij moet wel in ogenschouw worden genomen dat een kever weinig gewicht in de schaal legt. Kevers werden het meest gevangen in vak 116, vervolgens op het Groote zand en het minst op het Hingsteveen. In de loop van het seizoen veranderde het aandeel kevers in het voedsel weinig.

Dat predatie door een Klapekster ook voor een mestkevers geen lolletje is, bewees een nekschild met kop en pootjes, dat na te zijn vervoerd in een plastic-zakje, thuis op tafel driftig begon te bewegen met pootrestanten, onderwijl zijn monddelen uitstekend.

DISCUSSIE

De voedselgegevens uit de drie territoria leveren nogal geprononceerde verschillen op. Zo werden op het Groote zand en in vak 116 relatief veel Veldmuizen en mestkevers gepredeerd ten opzichte van de situatie op het Hingsteveen. Op het Hingsteveen daarentegen kwamen alle andere, regelmatig voorkomende prooisorten meer voor. Het lage aandeel Veldmuizen op het Hingsteveen heeft er waarschijnlijk mee te maken dat er geen agrarisch cultuurland aan dit terrein grenst. Bij het Groote zand en vak 116 is dat wel het geval. De Veldmuis komt zelden buiten agrarisch cultuurland voor (Lange et al. 1986). Het Hingsteveen is nogal nat, wat mogelijk ongunstig is voor Mestkevers en misschien gunstig voor hagedissen.

Dat de Aardmuis, het vrij algemene equivalent van de Veldmuis op heidevelden en in veengebieden, niet veelvuldiger in het voedsel werd aangetroffen is verwonderlijk.

Het nauwelijks voorkomen van Bosmuizen en Rosse Woelmuizen als prooi van de Klapeksters hebben deze soorten vermoedelijk te danken aan hun binding met bos en struikgewas. Daar komt bij dat de Bosmuis vooral nachtactief is, waardoor de kans op predatie door de dagactieve Klapekster wordt verminderd. Wel was het aandeel van deze soorten vergeleken met de literatuur laag (Bosch en Bosch 1986, Olsson 1986).

Klapeksters passen zich aan streng winterweer aan door over te schakelen op vogels (Olsson 1984). Gelet op de zachte winter in 1988/89 is het lage aandeel vogels niet verwonderlijk.

Het aandeel hagedissen was uitzonderlijk hoog; 12,1% van het totale aantal prooien. Op de Tongerensche heide werd in het voorjaar van 1984 7,8% hagedissen in het voedsel van een Klapekster vastgesteld (Bosch en Bosch 1986). In Zweden kwam men niet verder dan 0,2% (Olsson 1986). Dat betekent dat hagedissen in Drenthe nogal talrijk voorkomen of

dat ze door het warme weer in februari en maart relatief actief waren en zodoende voor de Klapeksters bereikbaar.

Literatuur

BOSCH F. & BOSCH H. 1986. Het voedsel van de Klapekster in het winterhalfjaar aan de hand van braakbalvondsten op de Tongerense Heide. *Natura* 83: 202-207.

LANGE R., VAN WINDEN A., TWISK P., DE LAENDER J., SPEER C. 1986. Zoogdieren van de Benelux. Herkenning en onderzoek. Jeugdbonduitgeverij, Amsterdam.

OLSSON V. 1984. Varfagelns *Lanius excubitor* Vintervanor III Jaktmetoder. *Var Fagelvarld* 43: 405-414.

OLSSON V. 1986. Varfagelns *Lanius excubitor* Vintervanor Del V. Bytesval. *Var Fagelvarld* 45: 19-31.

PROVINCIE DRENTHE 1987. Amfibieën en reptielen in Drenthe 1945-1987. Rapport PPD van Drenthe, Assen.

QUIST M. & SMAAL M. 1991. Zoogdieren van het Dwingelderveld. Natuurmonumenten 's-Graveland.

SOVON 1987. Atlas van de Nederlandse Vogels. SOVON, Arnhem.

